

УДК 341

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҰЙЫМДАР ЖАНЫНДАҒЫ ӨКІЛДІКТЕР ҰҒЫМЫ МЕН ФУНКЦИЯЛАРЫ

Есимова Асем

yessimovaassem@gmail.com

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ заң факультеті
Халықаралық құқық мамандығының 3-курс студенттері
Ғылыми жетекші: Сейдеш Б.Б.
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

Аннотация

Халықаралық үкіметаралық ұйымдар (IGO) ұйымдардың арнайы класын құрайтын, ұйымның мезоскөлін құрайтын тиісті орган құрылымына ие. Кейбір органдар өздерінің сыртқы саясатының мүдделерін білдіретін мемлекеттердің ерік-жігерімен, екінші бөлігі олардың әлеуметтік және жеке ерекшеліктеріне сәйкес адамдардың (мемлекеттер мен қызметкерлердің өкілдері) ерік-жігерімен құрылды. Мезоскаль ұйымның басқа екі деңгейлерінің арасындағы байланысты қамтамасыз етеді: мемлекеттер мен олардың қызметіне қатысатын адамдар.

Аннотация

Международные межправительственные организации (ММПО), образуя особый класс организаций, обладают соответствующей структурой органов, образующей мезоуровень организации. Часть органов создана по воле государств, выражающих интересы своей внешней политики, другая часть по воле людей (представителей государств и персонала) в соответствии с их социальными и личностными особенностями. Мезоуровень обеспечивает связь между двумя другими уровнями организации: государствами и индивидами, вовлеченными в их деятельность.

Annotation

International intergovernmental organisations (IGOs) as a special class of organisations have a relevant structure of bodies, which form an organisational meso level. The bodies are established both by the will of the member states who implement the key points of their foreign policies and by the will of individuals (representatives of the states and IIGO officials) who bring in their own social and personal characteristics. The meso level provides a connection between the two other levels of an organisation: the states and individuals engaged in its operations.

Халықаралық құқық субъектілерінің жан-жақты ынтымақтастығы мен бейбітшілікті қамтамасыз етудегі халықаралық ұйымдар саны мен маңызының өсуі қазіргі халықаралық қатынастардың сипатты ерекшеліктерінің бірі болып саналады. Халықаралық ұйымдардың құрылуы мен оның жұмыс атқаруы ісінде мемлекеттерге аса салмақты рөл жүктеледі.

Халықаралық ұйым – келісімдер негізінде құрылған, мемлекетара- лық немесе мемлекеттік емес сипаттағы бірлестік (мысалы, БҰҰ-ның жарғысы бар, ал ОБСЕ-нің қызметінің өзіндік ерекшелігіне байланыс- ты жарғысы жоқ). Халықаралық ұйымдар

халықаралық үкіметаралық (мемлекетаралық) ұйымдарға және халықаралық үкіметаралық емес (мемлекеттік емес) ұйымдарға бөлінеді.^[1]

Арнайы халықаралық шартқа (жарғыға) сәйкес құрылған, халықаралық құқық субъектілікке ие және ұйымдық құрылымы дәл анықталған, халықаралық құқық нормаларына сәйкес әрекет ететін, халықаралық құқық субъектісі – халықаралық үкіметаралық ұйымдар болып түсіндіріледі.

Қазіргі уақытта 3,5 мың халықаралық ұйымдар бар. Солардың арасында, халықаралық құқық субъектілері болып саналатын халықаралық үкіметаралық ұйымдар (олар 400-ден кем емес) жетекші орын алады. Халықаралық ұйымдардың қазіргі қоғамдастығының «флагманы» деп орынды атауға болатын, Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ) – бүкіл қазір жұмыс істейтін осы ұйымдардың арасындағы аса беделдісі, әмбебабы және бірегейі болып саналады.

Қазақстан БҰҰ-ның 46-шы Бас Ассамблеясында 1992 жылдың 2-наурызында Біріккен Ұлттар Ұйымына мүшелікке қабылданды. Ұйымға мүшелік кезеңінің соншалықты ұзақ емес екендігіне қарамастан, Қазақстан халықаралық қоғамдастыққа ойдағыдай ықпалдасып қана қойған жоқ, сонымен бірге онда айтарлықтай орын да алды. Республикамыз экономика, экология, әлеуметтік даму, адам құқықтарының сақталуы, ұйымдасқан қылмыспен, есірткі бизнесімен күрес саласында БҰҰ-мен ынтымақтастықты дамытуға ерекше назар аударады.^[2]

Мемлекет халықаралық ұйымдармен өзінің байланысын жаңа институт – Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін пайда болған, мемлекеттердің осындай ұйым жанындағы тұрақты өкілдері арқылы жүзеге асырады.

Тұрақты өкілдіктердің функцияларына жіберген мемлекеттің ұйымдар жанындағы өкілдігін қамтамасыз ету; ұйымдар қызметіне қатысу; ұйымдармен келіссөздер жүргізу; ұйымдарда жіберген мемлекеттің мүдделерін қорғау; ұйымның қызметін анықтау және ол туралы өзінің үкіметіне хабарлау жатады.

Тұрақты өкілдік – бұл егеменді мемлекеттің – онда аталмыш мемлекеттің атынан қатысу және оны мен осы ұйымдар арасындағы байланысты ұстап тұру үшін ол құрған халықаралық ұйым мүшесінің органы.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының Нью-Йорк қаласында орналасқан БҰҰ жанында Тұрақты өкілі, сондай-ақ Женева қаласындағы БҰҰ бөлімшесі мен өзге де халықаралық ұйымдар жанында Тұрақты өкілдігі бар. Парижде ЮНЕСКО (Халық ағарту, ғылым мен мәдениет мәселелері жөніндегі мемлекетаралық ұйым) жанында Қазақстанның Тұрақты өкілдігі жұмыс жасайды. Сондықтан халықаралық ұйымдар жанындағы Қазақстан Республикасының тұрақты өкілдіктерінің қызметін құқықтық реттеумен байланысты бүкіл мәселелер, сөзсіз, мемлекеттің құқықтық алаңына тартылған болуы тиіс.

Мемлекеттің ең алдымен, БҰҰ мен оның мамандандырылған мекемелері жанында, сондай-ақ өңірлік ұйымдар жанында тұрақты өкілдіктері болады. Халықаралық ұйымдар жанынан тұрақты өкілдіктерді ұйымға мүше-мемлекеттер ғана аша алады. Ұйымға мүше болып саналмайтын, алайда, олардың қызметіне мүдделі мемлекеттің олардың жанында тұрақты бақылаушылар миссиясы болуы мүмкін, егер бұған ұйымның құрылтайшы құжаттары рұқсат ететін болса.^[3]

Халықаралық ұйымдар жанынан тұрақты өкілдік ашу оның міндеті емес мемлекеттің құқығы болып саналады. Халықаралық ұйымның немесе оның бөлімшесінің штаб-пәтерін орналастыру туралы мәселе қабылдаушы мемлекетпен келісілуі тиіс, өйткені оған рұқсатты сол мемлекет қана бере алады. Бұл ретте, негізінен, ұйым мен барған мемлекет арасында келісім жасалады. Барған мемлекеттегі ұйыммен, сондай-ақ мемлекеттердің тұрақты өкілдіктерін ашу туралы мәселе келісіледі.

Мемлекеттің халықаралық ұйымдардағы өкілдігіне өкілдіктің басшысы, дипломатиялық, әкімшілік-техникалық және қызмет көрсететін персоналдардың мүшелері кіреді. Өкілдік басшысының өкілдігі мемлекет басшысы, үкімет басшысы, Сыртқы істер министрі немесе басқа құзырлы орган атынан беріледі. Аккредиттеуші мемлекет ұйымға тағайындаулар, лауазымдар, өкілдік қызметкерлерінің атақтары туралы, персоналдың және олардың отбасылары мүшелерінің келуі және кетуі туралы; өкілдіктің ғимараты мен

қызметкерлердің жеке резиденциялары және т.б. туралы хабарлайды. Мемлекеттердің халықаралық ұйымдар жанындағы тұрақты өкілдіктерінің функциялары 1975 жылғы мемлекеттер өкілдіктерінің әмбебап сипаттағы халықаралық ұйымдармен қарым-қатынастары туралы Вена конвенциясында белгіленген. Оған, дәлірек айтқанда:

- а) жіберген мемлекеттің ұйым жанындағы өкілдігін қамтамасыз ету;
- ә) жіберуші мемлекет пен ұйым арасындағы байланысты ұстап тұру;
- б) ұйымдармен және оның шеңберлерінде келіссөздер жүргізу;
- в) ұйымда жүзеге асырылатын қызметті анықтау және ол туралы жіберуші мемлекеттің үкіметіне хабарлау;
- г) жіберуші мемлекеттің ұйым қызметіне қатысуын қамтамасыз ету;
- д) жіберуші мемлекеттің ұйымға қатынасы бойынша мүдделерін қорғау;
- е) ұйыммен ынтымақтастық жолымен және соның шеңберінде ұйымның мақсаттары мен қағидаттарын жүзеге асыруға жәрдемдесу (6-бап) жатады.^[4]

Осы Конвенцияның 7-бабында халықаралық ұйымдар жанындағы бақылаушылардың тұрақты миссияларының функциялары анықталған. Олардың функциялары өкілдіктерге қарағанда бірнешеу:

- а) жіберуші мемлекеттің өкілдігін қамтамасыз ету және ұйымға қатынасы бойынша оның мүдделерін қорғау, сондай-ақ онымен байланыстарды ұстап тұру;
- ә) ұйымда жүзеге асырылатын қызметті анықтау және ол туралы жіберген мемлекеттің үкіметіне хабарлау;
- б) ұйыммен ынтымақтастыққа жәрдемдесу және онымен келіссөздер жүргізу.

Көрініп тұрғандай, мемлекеттердің халықаралық ұйымдар жанындағы тұрақты өкілдері функцияларының бір бөлігі дипломатиялық өкілдіктер функцияларына ұқсас. Алайда, халықаралық ұйымдар қызметінің өзіндік ерекшелігімен және осындай қызметті жүзеге асыру үдерісіндегі үш жақты байланыстардың (жіберуші мемлекет – ұйым – қабылдайтын мемлекет) болуымен байланысты айырмашылық та бар. Осындай мән-жайлар тағайындау мен тұрақты өкілдіктер персоналы мүшелерінің функцияларын тоқтатуды және оның сандық құрамын анықтайды. Мәселен, 1975 жылғы Конвенцияның 9-бабында тұрақты өкілдіктер қызметкерлерін тағайындау еркіндігі қағидаты бекіген. Бұл ретте өкілдік персоналының саны, аталмыш өкілдіктің лауазымдарын және ұйымның функцияларын, сондай-ақ барған мемлекеттегі мән-жағдайлар мен жағдайды ескергенде жеткілікті және қалыпты саналатын шектерден шығып кетпеуі тиіс (1-бап). Тұрақты өкілдік басшысын тағайындау үшін агреман алу талап етілмейді. Өкілдік басшысы, оның өз функцияларын орындауы үшін құқықтық негіз беретін өз функциясын ұйымның бас хатшысына табыс етеді, ал тұрақты өкілдік персоналының функцияларын қысқарту Конвенцияда екі жағдаймен: 1) жіберуші мемлекеттің бұл туралы ұйымға хабарлауымен 2) тұрақты өкілдікті түпкілікті немесе уақытша кері шақырып алумен байланыстырылады.

Осымен байланысты, тұрақты өкілдіктің персоналы, барған мемлекеттің жанында емес, халықаралық ұйымдар жанында аккредиттелген, персонал мүшесін *persona non grata* деп жариялау көзделмеген. Сонымен қатар 1975 жылғы Конвенцияның 77, 84 және 85 баптарында қабылдайтын мемлекеттің заңды мүдделері ескерілген. Аталмыш баптарда, артықшылықтар мен иммунитеттерді пайдаланатын тұрақты өкілдіктің бүкіл мүшелері, барған мемлекеттің заңдары мен қаулыларын құрметтеуге міндетті екені белгіленген. Қабылдайтын мемлекеттің заңнамасын «елеулі және анық бұзу» немесе оның ішкі ісіне араласу жағдайында, жіберуші мемлекет осындай тұлғаларды кері шақырып алады, олардың қызметін тоқтатады немесе олардың кетуіне шаралар қолданады. Бұл ретте сол елдің заңнамасын «елеулі және анық бұзуды» анықтау міндеттілігі барған мемлекетке артылады.^[5]

Мемлекет осындай ұйымдар жанындағы мемлекеттердің тұрақты өкілдіктері арқылы халықаралық ұйымдармен байланысты жүзеге асырады. Халықаралық ұйымдар жанында тұрақты өкілдік ашу, оның ерекшелігі емес, мемлекеттің құқығы болып саналады. Ұйымға мүше мемлекеттер ғана халықаралық ұйымдар жанынан тұрақты өкілдік аша алады.

Өкілдік басшысына өкілдік мемлекет басшысының, үкімет басшысының, Сыртқы істер министрінің атынан беріледі. Мемлекеттердің халықаралық ұйымдар жанындағы тұрақты өкілдіктерінің функциялары әмбебап сипаттағы халықаралық ұйымдармен олардың қарым-қатынастарындағы мемлекеттердің өкілдігі туралы 1975 жылғы Вена Конвенциясында белгіленген.

Тұрақты өкілдіктер мен олардың персоналы үшін 1975 жылғы Конвенцияда көзделген артықшылықтар мен иммуни- теттер, дипломатиялық артықшылықтар мен иммунитеттерге: орынжайларға қолсұғылмаушылыққа, мұрағаттар мен құжаттарға қолсұғылмаушылыққа, салықтар мен баждардан босатуға және т.б. ұқсас.

Әрбір мемлекеттің дипломатиялық қызметі әртүрлі сыртқы саяси іс-шараларды жүзеге асыру кезінде, олардың бірлігі дипломатиялық протокол немесе қысқаша, протокол деп аталатын, белгілі бір дәстүрлерден, шарттылықтардан және ережелерден тұрады. Дипломатиялық протоколдар мемлекеттер, үкіметтер мен олардың өкілдіктері арасындағы қатынас достық, бейбітшілік ахуалда және өзара құрмет жағдайында даму үшін тиісті жағдай жасайды.^[6]

Өйткені протоколдың негізгі ережесі жалпыға бірдей танылған болып саналады және бүкіл елдер көп немесе аз дәрежеде бірдей сақтайды, сондықтан халықаралық категория ретінде протокол туралы айтуға болады. Бүкіл мемлекеттер халықаралық құқық актілерінде анық, жазбаша белгіленген талаптардың жоқ екендігіне қарамастан, осы ережелерден ұстануға міндетті. Дипломатиялық протоколдың кейбір нормаларына заңдық күш берілген, сондықтан оның норма- ларын мұқият сақтау міндетті болып саналады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. 1961 жылдың 18 сәуіріндегі дипломатиялық қатынастар туралы Вена конвенциясы.
2. Попов В.И. Современная дипломатия: теория и практика. – М.: Научная книга, 2000.
3. Попов В.И. Современная дипломатия: теория и практика. Дипломатия – наука и искусство: Оқу құралы. – М.: Международные отношения, 2008.
4. Попов В.И. Современная дипломатия: теория и практи- ка. Дипломатия – наука и искусство. Лекциялар курсы. – М: «Международные отношения», 2010.
5. Самойленко В.В. Дипломатическая служба. Оқу құралы. М.: Норма, 2011.
6. Сардачук П.Д., Кулик О.П. Дипломатическое представительство: организация и формы работы. Оқу құралы. Киев, 2001.